

TEMA BROJA: PRAVDA I RATNI ZLOČINI

PRAVA ŽRTAVA: EU I SRBIJA

Zaštita na prvom mestu

Milica Vukotić *pomoćnik zamenika Tužioca za ratne zločine za informisanje-analitiku*

I u zemljama koje važe za napredne u oblasti zaštite prava žrtava, postoje teškoće. Pružanje pomoći mora da bude unapređeno na globalnom nivou, u zakonodavnom smislu i u oblasti primene zakonskih rešenja

Stanje u našoj zemlji ne podudara se sa trenutnim stanjem u svetu i jasno je da nas još dosta deli od standarda kojima bismo mogli biti zadovoljni. ali je činjenica da i u zemljama koje važe za napredne u toj oblasti, postoje teškoće - pružanje pomoći žrtvama može i mora biti unapređeno na globalnom nivou, kako u zakonodavnom smislu, tako i u oblasti implementacije zakonskih rešenja.

U daljem tekstu biće predstavljeni neki od zaključaka izloženih radova konferencije, sa naglaskom na opštem domaćem i međunarodnom zakonodavnom okviru prava žrtava i pružanja pomoći žrtvama.

Viktimizacija

Viktimizacija je proces u kome je povređeno neko lično ili imovinsko svojstvo osobe, a osoba postaje žrtva. Postoji više vrsta viktimizacije, a osnovna podela je sledeća:

- Primarna viktimizacija (kada osoba postane žrtva krivičnog dela);
- Sekundarna viktimizacija (neodgovarajuća – negativna reakcija ili izostanak odgovarajuće reakcije društvene sredine, organa krivičnog gonjenja, suda i drugih službi);
- Tercijalna viktimizacija (doživljavanje sebe kao žrtve i internalizacija uloge žrtve zbog prethodna dva stadijuma viktimizacije; internalizacija je pak pojam koji označava prenošenje izvesnih spoljašnjih normi, standarda, odnosa i akcija na unutrašnji, mentalni plan, koji se, tako, doživljavaju kao vlastiti).

Na osnovu Deklaracije Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći (1985) , žrtvama se smatraju osobe koje su individualno ili kolektivno pretrpele telesnu ili psihičku povredu, emocionalnu patnju, ekonomski gubitak ili bitnu povredu svojih osnovnih prava. Ova definicija je deo i Okvirne odluke Evropske unije o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001) . U skladu sa Deklaracijom, osoba može biti smatrana žrtvom bez obzira na to da li je učinilac krivičnog dela identifikovan, uhapšen, krivično gonjen ili osuđen, i bez obzira na potencijalne porodične veze između učinjocu i žrtve. Odredbe Deklaracije primenjuju se za sve žrtve, bez obzira na njihova lična svojstva, kao što su rasa, boja kože, pol, starost, jezik, vera, nacionalnost, političko ili drugo opredeljenje, verovanja ili običaji, imovinsko stanje, rođenje ili porodični status, etničko ili socijalno poreklo i invaliditet.

Pravne regulative zaštite žrtava i njihova primena u praksi

Okvirnom odlukom o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001), Evropska unija propisala je standard minimalnih prava žrtava u krivičnom postupku, koja se odnose pre svega na pravo žrtve da bude saslušana, mogućnost da učestvuje u krivičnom postupku, kao i na zaštitu, kompenzaciju i pristup medijaciji i svim, za žrtvu važnim, informacijama. Tako je ovom odlukom obuhvaćena pomoći žrtvi pre, u toku i nakon završetka krivičnog postupka. Za razliku od Deklaracije UN o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći (1985) i Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985) , Okvirna odluka o položaju žrtava u krivičnom postupku prvi je pravno obavezujući međunarodni dokument te vrste, čije se odredbe uključuju u domaće zakonodavstvo svih zemalja članica Evropske unije. Od 2001. godine do danas, implementacija odredaba i stvarni položaj žrtava u državama Evropske unije ipak je ostao neusaglašen, u kvalitativnom smislu neznačajno promenjen u odnosu na stanje pre donošenja Odluke i generalno gledano – na prilično niskom nivou .

Švedska je jedan od pozitivnijih primera u oblasti zaštite žrtava u Evropi, mada ne toliko u praksi, koliko u teoriji . Prilikom razvoja sistema podrške i pomoći žrtvama, u Švedskoj je dosta pažnje bilo posvećeno i uključivanju policije u pružanje podrške žrtvama kriminaliteta u lokalnim zajednicama. S obzirom na to da su upravo pripadnici policije ti koji se najčešće prvi susretnu sa žrtvom, vrlo je važno da su dobro obučeni za rad sa žrtvama i da na raspolaganju imaju instrumente i utvrđene protokole za postupanje u takvim slučajevima. Na ovaj način, smanjuje se verovatnoća sekundarne viktimizacije, koja obično nastupa upravo prilikom susreta žrtve sa organima krivičnog gonjenja, suda i drugih službi, kao i društvene sredine, koji na saznanje o primarnoj viktimizaciji reaguju osuđivanjem, nerazumevanjem,

neprihvatanjem, neodazivanjem ili na neki drugi neodgovarajući način. Model učešća policije u sistemu podrške žrtvama kriminaliteta, koje je predstavio Nacionalni policijski odbor Švedske, susreo se sa određenim poteškoćama implementacije plana u praksi . Razlog za to je upravo ukorenjeno poimanje organa gonjenja kao reaktivnih i represivnih, a ne proaktivnih činilaca u suzbijanju pojava kriminaliteta.

Pravni položaj i zaštita žrtava u Srbiji postepeno se poboljšava u tri pravca: u pravcima izmene krivičnog materijalnog i krivično-procesnog zakonodavstva, kao i na polju posebnog zakonodavstva koje se bavi zaštitom određenih kategorija žrtava – maloletnicima, žrtvama organizovanog kriminaliteta, ratnih zločina i zlostavljanja na radu . Postepenim uvođenjem elemenata restorativne pravde (izvinjenje, naknada, rad u korist države su samo neki od njih) takođe se unapređuje položaj žrtava. U praksi je ipak uočeno da je opšti položaj žrtava još uvek nepovoljan, da su žrtve često instrument krivično-pravnog sistema i da u praksi dolazi do pojava sekundarne viktimizacije.

Služba za podršku pri sudu

U Srbiji, u okviru Odeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu od 2006. godine postoji Služba za podršku oštećenima i svedocima . Služba pruža logističku podršku, posreduje u organizaciji fizičke zaštite i pomaže oštećenima i svedocima ratnih zločina da kroz izuzetno stresan proces svedočenja na суду prođu sa što manje novih ozljaka. Osim ove službe, u Srbiji ne postoji institucionalizovani sistem podrške oštećenima i svedocima . Taj nedostatak trenutno se na neki način kompenzuje aktivnostima nevladinih organizacija, koje u pružanju ove vrste pomoći imaju najznačajniju ulogu. Projektom osnivanja službi za podršku oštećenima i svedocima u Srbiji, pri višim i sudovima opšte nadležnosti u Srbiji, Misija OEBS nastoji da institucionalizuje ovaj vid pomoći i time uvede jedan od osnovnih elemenata restorativne pravde u naš pravosudni sistem . Operacionalizacija ovih službi, uvođenje uniformnih protokola i pravilnika, kao i edukacija svih učesnika u krivičnom postupku (koje sprovodi Institut za mentalno zdravlje Beograd) predstavlja polaznu osnovu za osiguravanje dovoljno sigurne baze za učešće oštećenih i svedoka u krivičnom postupku, čime svakako jača i sam pravosudni sistem.

Usvajanjem Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti polova , u Srbiji je rodno zasnovano nasilje priznato kao oblik diskriminacije žena, čime su postavljeni temelji antidiskriminacionog zakonodavstva. Njega je svakako potrebno dalje razvijati, najviše u smislu prevencije rodno baziranog nasilja i zaštite žrtava, kao i usvajanja podzakonskih akata i definisanja protokola u slučajevima rodno baziranog nasilja . Neuspeh države da suzbije, spreči, istraži, krivično goni i sankcionise rodno bazirano nasilje može predstavljati oblik nedozvoljene diskriminacije žena, stanovište je Evropskog suda za ljudska prava . Primeri propusta države da zaštiti žrtve i kazni učinioce porodičnog nasilja su predmeti „Tomašić i drugi protiv Hrvatske“ i „Opuz protiv Turske“ , povodom kojih je Evropski sud za ljudska prava u Strazburu 2009. godine doneo osuđujuće presude protiv tuženih država. Utvrđeno je da države nisu pravovremeno reagovale na prijavljeno porodično nasilje, a nakon smrtnih ishoda u oba slučaja, nisu ispitale svoju odgovornost. Na taj način su povredile odredbe Konvencije o ljudskim pravima, koje se tiču pre svega prava na život i prava na zaštitu od torture.

Srbiju još uvek karakteriše opšta usmerenost na sankcionisanje učinilaca krivičnih dela, a manje na prevenciju kriminaliteta i zaštitu i podršku žrtvama. Usmeravanje ka preventivnim aktivnostima i

proaktivni pristup na polju zaštite žrtava predstavljaju važne razvojne ciljeve u budućnosti.

Oštećeni – žrtve u krivičnom postupku

Prava žrtve, koja se kao jedan od najvažnijih učesnika u krivičnom postupku najčešće pojavljuje u ulozi oštećenog i svedoka, u Republici Srbiji propisana su međunarodnim konvencijama i domaćim zakonima – Zakonom o krivičnom postupku i Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku , a odnose se pre svega na procesne mere zaštite žrtve kao svedoka . S obzirom na to da je saslušanje žrtve ključni deo dokazivanja i sankcionisanja učinioца, država je dužna da žrtvi u ulozi svedoka garantuje bezbednost i otkloni opasnosti koje nastaju kao posledica spremnosti žrtve da svedoči. Država je naravno odgovorna i dužna da svakom građaninu i svakoj žrtvi, i van krivičnog postupka, nudi zaštitu.

Svako zakonom zagarantovano pravo dobija smisao tek aktuelizacijom u praksi. U vezi sa zaštitom žrtava i sprečavanjem njihove revictimizacije, vrlo su važni spremnost, znanje i veštine sudija, tužilaca i policije da u praksi primene zakonom propisana prava. Želja sudija da „učvrste“ svoju presudu ne sme biti na štetu žrtve, žrtva mora biti zaštićena od revictimizacije . Verovatnoća pojave višestrukе viktimizacije povećana je i pravom okriviljenog da u krivičnom postupku ispita žrtvu. Svestan ovoga, Evropski sud za ljudska prava u Strazburu je u svojoj sudskoj praksi u određenim slučajevima ograničio ova prava okriviljenog u korist prava žrtve. U Srbiji, po važećem Zakonu o krivičnom postupku, okriviljenom se pre početka suđenja otkriva identitet anonimnog svedoka , zbog čega žrtva biva izložena okolnostima u kojima njena bezbednost može biti narušena, a njena viktimizacija produbljena. Zabrinjavajuća je i činjenica da se medicinska dokumentacija o lakisim i teškim telesnim povredama žrtve ne prikuplja u dovoljnoj meri i na zadovoljavajući način, da bi se uključila u dokazni materijal u krivičnom postupku . Ovakvi propusti, koji su rezultat velikog obima posla, ali i nedovoljne podučenosti medicinskih radnika u toj oblasti i nepostojanja odgovarajućih protokola, kao bumerang se vrate u vidu nesankcionisanja učinioца i pravnoj i stvarnoj nezaštićenosti žrtve .

Službe za pomoć oštećenima i svedocima krivičnih dela

Prve službe za pomoć žrtvama kriminaliteta u Srbiji osnovane su devedesetih godina prošlog veka i bile su specijalizovane za pomoć ženama i deci, žrtvama porodičnog i seksualnog nasilja i trgovine ljudima . Prva opšta služba za pomoć žrtvama kriminaliteta „VDS info i podrška žrtvama“ osnovana je 2003. godine. U državnom sektoru, službe za pomoć žrtvama su se razvijale neusaglašeno i nesistematično . Vikičimološko društvo Srbije je na osnovu istraživanja pod nazivom „Nevladine organizacije koje pružaju pomoć žrtvama u Srbiji“, između ostalog došlo do saznanja da su nevladine organizacije, koje imaju najmanje plaćenog osoblja i najviše problema finansiranja projekata, sledeće: službe u okviru organizacija koje vode žrtve rata, službe za žrtve zlostavljanja na radu, opšta služba za žrtve kriminaliteta i pojedine službe za žene, žrtve nasilja . Takođe, primećen je neodgovarajući odnos državnih institucija prema nevladinim organizacijama koje pružaju pomoć žrtvama, ali i neodgovarajući odnos državnih službi prema samim žrtvama . Nepostojanje Zakona o žrtvama i pripadajuće državne strategije i akcionog plana, nepostojanje državnog tela koje bi se bavilo žrtvama i nepostojanje državnog fonda za naknadu štete žrtvama , udaljavaju nas od sistemskih rešenja, koja bi podržala započeti razvoj zakonodavstva u pogledu prava žrtava i njihovog položaja.

Istraživanja, teorije i iskustva u radu sa žrtvama, uporedni presek stanja u našoj i u drugim državama, predstavljeni su na konferenciji „Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama“, koju je 11. i 12. novembra 2010. u Beogradu organizovalo Vikičimološko društvo Srbije. Iz prve ruke, od stranih i domaćih stručnjaka, predstavnika nevladinog sektora i državnih institucija, moglo su se čuti informacije o trenutnom stanju u zemlji i svetu u oblasti pružanja pomoći žrtvama. Posebna pažnja je posvećena ženama, deci i starima – žrtvama nasilja, žrtvama porodičnog nasilja, zlostavljanja na radu, žrtvama ratnih zločina, trgovine ljudima i rodno baziranog nasilja.

Dobra praksa u Hrvatskoj

Primer dobre prakse razvoja institucionalizovanih državnih službi za pružanje pomoći žrtvama i svedocima je iskustvo Republike Hrvatske . U skladu sa preporukama Saveta Evrope i Okvirne odluke Evropske unije o položaju žrtava u krivičnom postupku (2001), a na inicijativu Ministarstva pravde Republike Hrvatske i u saradnji sa Programom Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP), od 2006. godine osnivaju se sudske službe za pomoć žrtvama i svedocima težih krivičnih dela (ubrajajući u njih i ratne zločine i krivična dela korupcije i organizovanog kriminala). Odeljenje za organizaciju podrške žrtvama i svedocima pruža žrtvama i svedocima psihosocijalnu i psihološku pomoć, opšte pravne informacije i kada je potrebno, posreduje u organizaciji fizičke zaštite i u logističkom smislu organizuje pristup svedoku sudovima kako u Republici Hrvatskoj, tako i van nje. Ova odeljenja osnovana su u 4 županijska suda (u Zagrebu, Zadru, Vukovaru i Osijeku), a u narednom periodu planirano je osnivanje ovih odeljenja u još 3 suda (u Sisku, Splitu i Rijeci). Zaposleni u odeljenjima za organizaciju podrške žrtvama i svedocima usko sarađuju sa volonterima. Volonteri žrtvama i svedocima pružaju emocionalnu podršku i praktične informacije . S obzirom na stresnost i delikatnost ove vrste volontiranja, Ministarstvo pravde Republike

Hrvatske sprovelo je i istraživanje o opravdanosti uključivanja volontera u odeljenja za pružanje podrške žrtvama i svedocima, koje je na osnovu preliminarnih rezultata pozitivno ocenjeno. Takođe su pozitivno ocenjeni i ostali elementi istraživanja, neki od njih su motivacija i zadovoljstvo volontera .

Ka novim rešenjima

Sa ciljem uvođenja elemenata i poštovanja načela restorativne pravde u našem pravosudnom sistemu, potrebno je još mnogo toga učiniti. Nakon izvršenog krivičnog dela, nije moguće vratiti vreme unazad i time izbrisati nastalu štetu. Ali je svakako moguće upotrebiti mehanizme zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, da se nastala povreda, koliko to okolnosti dozvoljavaju, popravi.

Predstoji nam, dakle, izgradnja novih i ojačavanje postojećih pravnih sistema zaštite žrtava, koje će nas svakako približiti zakonodavstvu Evropske unije. Definisanjem strategija i akcionih planova za implementaciju zakonodavnih rešenja, bićemo u prilici da stručnjacima u državnim ustanovama i nevladinom sektoru ponudimo jasne protokole za rad sa žrtvama i da ih povežemo u efikasnu interdisciplinarnu mrežu pomoći. Konferencije, poput ove, približavaju nas tom cilju, dajući nam priliku da sagledamo gde se trenutno nalazimo i jasnije i zajedno u novom svetlu ugledamo cilj kome stremimo, kao i sve moguće prepreke na tom putu.

Pravni dokumenti

1. Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći. Usvojila Generalna skupština UN rezolucijom br. 40/34 1985. godine. Preuzeto 6.12.2010. sa elektronske adrese: <http://www2.ohchr.org/english/law/victims.htm>
2. Krivični zakonik Republike Srbije. „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009 и 111/2009. Preuzeto 6.12.2010. sa elektronske adrese: http://www.parlament.gov.rs/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=285&t=Z
3. Okvirna odluka Evropske unije 2001/220/JHA o položaju žrtava u krivičnom postupku. Usvojio Savet Evropske unije 2001. godine. Preuzeto 12.12.2010. sa elektronske adrese: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32001F0220:EN:NOT>
4. Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br.R(85)11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985). Preuzeto 13.12.2010. sa elektronske adrese: <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=697267&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383>
5. Presude Evropskog suda za ljudska prava. Preuzeto 12.12.2010. sa elektronske adrese: <http://cmiskp.echr.coe.int/>
6. Zakon o krivičnom postupku. „Službeni list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 - dr. zakon, 72/2009 i 76/2010. Preuzeto 13.12.2010. sa elektronske adrese: http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=950&t=Z#
7. Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku. „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005. Preuzeto 13.12.2010. sa elektronske adrese: http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=288&t=Z#.
8. Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik RS“, br. 104-2009). Preuzeto 13.12.2010. sa elektronske adrese: http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=724&t=Z#
9. Zakon o zabrani diskriminacije („Službeni glasnik RS“, br. 22-2009). Preuzeto 13.12.2010. sa elektronske adrese: http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/akta_detalji.asp?Id=539&t=Z

Posebnu zahvalnost upućujemo Vikičimološkom društvu Srbije na svesrdnom zalaganju u razvoju ove oblasti u našoj zemlji i na prilici da prisustvujemo prvoj u nizu godišnjih konferencija, za koje verujemo da su od izuzetnog značaja za stručnjake koji rade u državnim institucijama i nevladiniim organizacijama, kao i za one koji propisuju pravne okvire i načine implementacije zakonskih rešenja

1 Deklaracija Ujedinjenih nacija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći. Usvojila Generalna skupština UN rezolucijom br. 40/34 1985. godine.

2 Okvirna odluka Evropske unije 2001/220/JHA o položaju žrtava u krivičnom postupku. Usvojio Savet Evropske unije 2001. godine.

3 Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R(85)11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i krivičnog postupka (1985). Pored navedene Preporuke, Komitet ministara Saveta Evrope doneo je još nekoliko srodnih preporuka - br. R(87)21 o pomoći žrtvama i prevenciji viktimizacije (1987), br. R(97)13 o zastrašivanju svedoka i pravu odbrane (1997), Rec(2006)8 o pomoći žrtvama kriminaliteta (2006).

4 Izlaganje na konferenciji: dr Antony Pemberton, Međunarodni vikičimološki institut INTERVICT – Izazovi za razvoj prava žrtava: pregled rezultata projekta Žrtve u Evropi.

5 Izlaganje na konferenciji: dr Magnus Lindgren, organizacija „Sigurna Švedska“ i ombudsman za žrtve kriminaliteta – Podrška žrtvama i reforma policije u Evropskoj Uniji: Iskustvo iz Švedske.

6 Ibid.

7 Izlaganje na konferenciji: dr Sanja Ćopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Vikičimološko društvo Srbije – Zaštita prava žrtava u Srbiji i EU: pregled rezultata istraživanja Vikičimološkog društva Srbije.

8 Ibid.

9 Zakon o zabrani diskriminacije („Službeni glasnik RS“, br. 22-2009).

10 Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik RS“, br. 104-2009).

11 Izlaganje na konferenciji: doc. Dr Mirjana Dokmanović, Fakultet za evropske pravno-političke studije Univerziteta Singidunum u Vikičimološko društvo Srbije – Međunarodni i evropski standardi o žrtvama rodno baziranog nasilja i usklađenost zakonodavstva Srbije sa njima.

12 Izlaganje na konferenciji: prof. Dr Zorica Mršević, zamenica zaštitnika građana Republike Srbije za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom – Presude Evropskog suda za ljudska prava u slučajevima porodičnog nasilja.

13 Obe presude dostupne su na elektronskoj adresi Evropskog suda za ljudska prava:

<http://cmiskp.echr.coe.int/>

14 Zakon o krivičnom postupku („Službeni list SRJ“, br. 70/2001 i 68/2002 i „Službeni glasnik RS“, br. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 20/2009 - dr. zakon, 72/2009 i 76/2010).

15 Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku („Službeni glasnik RS“, br. 85/2005).

16 Izlaganje na konferenciji: Radmila Dragičević-Dičić, Apelacioni sud u Beogradu – Pomoć i zaštita žrtava u krivičnom posupku.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Izlaganje na konferenciji: prof. Dr Slobodan Savić, Medicinski fakultet u Beogradu i Vikičimološko društvo Srbije – Pomoć žrtvama i sistem zdravstvene zaštite u Srbiji.

20 Ibid.

21 Izlaganje na konferenciji: prof. Dr Vesna Nikolić-Ristanović, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Vikičimološko društvo Srbije – Izazovi pružanja pomoći žrtvama u Srbiji u kontekstu evropskih integracija.

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Ibid.

25 Ibid.

26 Izlaganje na konferenciji: Nikica Hamer-Vidmar, Ministarstvo pravde Republike Hrvatske, Uprava za probaciju i podršku žrtvama i svedocima, Sektor za podršku žrtvama i svedocima – Specifičnosti sastava podrške žrtvama i svedocima u Republici Hrvatskoj.

27 Ovo Odeljenje, zajedno sa Odeljenjem za razvoj i koordinaciju sastava podrške žrtvama i svedocima deluje u okviru Ministarstva pravde (Uprave za probaciju i podršku žrtvama i svedocima).

28 Izlaganje na konferenciji: Nikica Hamer-Vidmar, Ministarstvo pravde Republike Hrvatske, Uprava za probaciju i podršku žrtvama i svedocima, Sektor za podršku žrtvama i svedocima – Uključenje rada volontera u rad Odeljenja za organizovanje i pružanje podrške svedocima i žrtvama.

29 Ibid.

30 Izlaganje na konferenciji: Slavica Peković, Služba za pomoć i podršku oštećenima i svedocima, Viši sud u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine – Žrtve i svedoci u postupcima ratnih zločina.

31 Izlaganje na konferenciji: Jasmina Ilić, Misija OEBS u Srbiji i mr sci. dr Sanja Nikolić, Institut za mentalno zdravlje Beograd – Prevencija sekundarne viktimizacije u radu sa žrtvama nasilja i sindroma izgaranja zaposlenih – institucionalizovani pristup.

32 Ibid.